

ANDRZEJ CHMIEL

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

GENEZA I KSZTAŁTOWANIE SIĘ ZASADY
DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI
W RZYMSKIM PROCESIE KARNYM

1. WPROWADZENIE

Zasada domniemania niewinności stanowi dziś jedną z podstawowych gwarancji ochrony praw oskarżonego oraz – co warto podkreślić – jedyną *praesumptio iuris*, która we współczesnym postępowaniu karnym uzyskała status zasady procesowej¹, i to rangi konstytucyjnej². W myśl tej ogólnej normy wyrażonej w ustawowy sposób oskarżonego należy uważać za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu³. Zasada ta obecnie koresponduje w ścisły sposób z wyrażoną w łacińskiej sentencji *in dubio*

¹ R. KMIECIK (red.), *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 75. Zob. szerzej: P. KRUSZYŃSKI, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 1983.

² Art. 42 ust. 3 Konstytucji RP: „Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem”.

³ Art. 5 § 1 k.p.k.: „Oskarżonego uważa się za niewinnego, dopóki wina jego nie zostanie udowodniona i stwierdzona prawomocnym wyrokiem”.

*pro reo*⁴, regułą nakazującą interpretowanie wszelkich wątpliwości na korzyść oskarżonego⁵.

Tytułem wstępu warto nadmienić, że kwestia obecności zasady domniemania niewinności w szeroko pojętym rzymskim *ius criminale* stanowi nadal ciągle inspirujący romanistów przedmiot dyskursu w nauce rzymskiego prawa karnego⁶. Niniejsza publikacja została poświęcona próbie ukazania genezy oraz etapów kształtowania się gwarancji procesowych tejże zasady w historycznym rozwoju rzymskiego postępowania karnego⁷. Przedstawiono, jaką ewolucję przeszedł wykształcony w okresie republiki w drodze praktyki procesowej zwyczaj przekazywania wątpliwych spraw sądownictwu ludowemu, który następnie w czasach cesarstwa za sprawą prawotwórczej aktywności cesarzy, jako postulat sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego, został ubrany w ramy normy

⁴ Zob. E. ŻAK, *Rzymskie korzenie zasady 'in dubio pro reo'*, «Folia Societatis Scientiarum Lublinensis, Hum.» 34.1/1993, s. 85-91; M. JOŃCA, 'In dubio pro reo', «Edukacja Prawnicza» 12.120/2010, s. 46-47. Ostatnio zob. też: F. FASOLINO, *Alle origini del principio 'in dubio pro reo'*, [w:] *Scritti per Alessandro Corbino*, II, Lecce 2016, s. 567 i n.; IDEM, *Regole di giudizio e garanzie dell'imputato nel processo criminale romano: la presunzione di innocenza*, [w:] *Regole e garanzie nel processo criminale Romano. A cura di Laura Solidoro*, Torino 2016, s. 39 i n.

⁵ Art. 5 § 2 k.p.k.: „Nie dające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego”. Warto w tym miejscu nadmienić, że wyrażona w przywołanym przepisie łacińska reguła *in dubio pro reo* swoje literalne brzmienie zawdzięcza jednak nie Rzymianom, ale mediolańskiemu prawnikowi Aegidiusowi Bossiusowi, który żył latach 1487-1546 i jako pierwszy wyartykułował ją w swym dziele *Tractatus varii* – zob. M. JOŃCA, 'In dubio'..., s. 46 i n.; por. też W. WOŁODKIEWICZ, *Łacińskie reguły prawne dotyczące ciężaru dowodu w procesie*, «Palestra» 59.9/2014, s. 255.

⁶ Por. M. JOŃCA, *Rzymskie prawo karne. Instytucje*, Lublin 2021, s. 87 i n.

⁷ Ostatnio na temat niniejszej zasady: V. GIUFFRÉ, *Legalità, terzietà, presunzione di innocenza a Roma Antica*, [w:] IDEM, *Divagazioni intorno al diritto romano*, Napoli 2014, s. 29 i n.; F. FASOLINO, *Regole di giudizio e garanzie dell'imputato...*, s. 53 i n. Zob. także: A. LÓPEZ PEDREIRA, *Algunas reflexiones acerca de la presunción de inocencia en el ámbito penal romano*, [w:] 'Fundamenta iuris'. *A cura di Pedro Resina Sola*, Almería 2013, s. 373 i n.; G. COPPOLA BISAZZA, *Traiano e la presunzione d'innocenza*, «Minima Epigraphica et Papyrologica XXII» 24/2019, s. 253 i n.; zob. także w polskiej literaturze karnoprosesowej na temat tej zasady – M. MOZGAWA-SAJ, *Rzymskie korzenie zasady domniemania niewinności i prawa oskarżonego do obrony*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza» 22/2018, s. 104-113.

prawnej i przyjął postać konkretnych reguł i gwarancji procesowych, odzwierciedlających w swej treści istotę współczesnego rozumienia tej zasady.

2. GENEZA I POCZĄTKI KSZTAŁTOWANIA SIĘ GWARANCJI PROCESOWYCH ZASADY DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI W RZYMSKIM POSTĘPOWANIU KARNYM

Genezy czy też zrębów kształtowania się gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności w rzymskim postępowaniu karnym należy z pewnością poszukiwać już w początkach republiki w związku w jurysdykcyjną działalnością urzędników magistraturalnych i pewnym zwyczajem przekazywania przez nich określonych spraw sądownictwu zgromadzeń ludowych⁸. Taka praktyka pojawiła się najprawdopodobniej po wydaniu pierwszej z *leges Valeriae* z 509 r. p.n.e., która torując drogę instytucji *provocatio ad populum*, doprowadziła do tego, że konsulowie zobowiązali się, iż w określonych sprawach będą pozostawiać sprawowanie sądownictwa ludowi⁹. Przywołane postanowienie stało się

⁸ Por. B. SANTALUCIA, *Processo penale*, [w:] *Studi di diritto penale romano*, Roma 1994, s. 163. Trudno odnaleźć źródła czy też przykłady potwierdzające kształtowanie się już w okresie królewskim wyraźnych gwarancji procesowych niniejszej zasady. W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę na jedną zasadniczą kwestię, a mianowicie na fakt, że już w czasach królestwa przypadki, w których wina sprawcy była ewidentna, np. kiedy został on ujęty na gorącym uczynku, nie były poddawane dalszemu postępowaniu sądowemu, ale na sprawcy natychmiast była wykonywana kara przez właściwych urzędników. Z kolei przypadki przestępstw (choćby zabójstw), w których nie mieliśmy do czynienia z aż taką „oczywistością popełnienia przestępstwa” przez daną osobę, toczyło się śledztwo (które było prowadzone przez określonych urzędników magistraturalnych, np. *quaestores parricidii*), były wraz z jego wynikami przekazywane przed oblicze króla, przed którym toczyło się już postępowanie sądowe i który wydawał wyrok – por. A. CHMIEL, *Ustrój rzymskich organów jurysdykcyjnych w sprawach karnych*, «Studia Prawnoustrojowe» 12/2010, s. 49-50.

⁹ Por. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman Criminal Law*, I, Oxford 1912, s. 128. Z pewnością pierwszym przypadkiem przekazania ludowi przez państwową władzę sprawy karnej w celu jej rozpoznania był przypadek Horacjusza oskarżonego o *perduellio*, o którym opowiada Liwiusz – Liv., *Ab urbe condita*, 1, 26;

podstawą *provocatio*, czyli prawa do domagania się przez obywatela przekazania jego sprawy do rozpoznania zgromadzeniu ludowemu¹⁰. Zdaniem Augusta W. Zumpta zwyczaj przekazywania spraw sądownictwu zgromadzeń ludowych dotyczył przede wszystkim przypadków „wątpliwych”, a więc takich, w których dowody zebrane przez urzędnika przeciwko oskarżonemu pozostawiały pewne wątpliwości co do winy sprawcy¹¹. Ocena tego, czy dana sprawa była wystarczająco wątpliwa, aby można było ją przekazać zgromadzeniu, należała do ludu, który gromadząc się wokół miejsca procesu, odpowiadał lub nie, na skierowaną do niego przez oskarżonego prośbę o pomoc: *quiritare, fidem populi implorare*¹². Niekiedy sama magistratura, wahając się, czy nie narazi się na sprzeciw ludu z uwagi na wątpliwe (niewiarygodne) dowody zgromadzone przeciwko oskarżonemu, sama decydowała się na przekazanie sprawy zgromadzeniu. W takiej sytuacji to dopiero decyzja obywateli jako ostateczne, prawomocne orzeczenie miała rozstrzygnąć o winie lub niewinności oskarżonego. Jeśli lud nie odpowiedział na wołanie o pomoc oskarżonego, urzędnik mógł bez żadnych ograniczeń wyegzekwować karę¹³.

Z czasem uosobieniem opinii ludu stali się trybunowie plebejscy, którzy przy pomocy swego *ius auxilii* mogli wstrzymać wykonanie

zob. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, I, s. 141; por. także E. TASSI SCANDONE, *Leges Valeriae de provocatione. Repressione criminale e garanzie costituzionali nella Roma repubblicana*, Napoli 2008, *passim*. Na temat procesu Horacjusza – zob. D. LIEBS, *Vor den Richtern Roms. Berühmte Prozesse der Antike*, München 2007, s. 13-20; M. JOŃCA, *Głośnie rzymskie procesy karne*, Wrocław 2009, s. 11-27.

¹⁰ Zob. A.W. LINTOTT, *‘Provocatio’*. *From the struggle of the orders to the Principate*, «ANRW» 1.2/1972, s. 226; E. LOSKA, *‘Provocatio ad populum’*, [w:] *‘Salus rei publicae suprema lex’*. *Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. DĘBIŃSKI, H. KOWALSKI, M. KURYŁOWICZ, Lublin 2007, s. 127.

¹¹ A.W. ZUMPT, *Römisches Criminalrecht*, I, Berlin 1865, s. 185; por. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, I, s. 128.

¹² Varro, *De lingua Latina*, 6, 68; por. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, I, s. 128; A.W. LINTOTT, *‘Provocatio’...*, s. 229.

¹³ A.W. ZUMPT, *Römisches Criminalrecht*, *op. cit.*, I, s. 75; por. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, I, s. 128.

orzeczonej przez magistraturę kary¹⁴. *Intercessio* trybuna bardzo często była podyktowana nieadekwatnym do stopnia szkodliwości przestępstwa wymiarem kary, ale w pewnych sytuacjach także błędnym rozstrzygnięciem magistratury co do meritum sprawy (co do winy lub niewinności sprawcy). W takich przypadkach trybunowie, wykonując swe obowiązki, wcielali się niekiedy w rolę gwarantów czy też wręcz „strażników” zasady domniemania niewinności¹⁵.

Powstaje jednak pytanie, co działo się ze zwykłym rabusiem, który napadł na spokojnego obywatela i zabrał mu sakiewkę z pieniędzmi. Przestępca, którego wina była ewidentna lub który przyznał się do niej, był sądzony w przyspieszonym trybie i nie mógł liczyć na *provocatio*, czy też na proces przed ławą przysięgłych¹⁶. W podobnej sytuacji znajdował się także *hostis*¹⁷, czyli wróg państwa i to zarówno ten, który nie posiadał rzymskiego obywatelstwa, jak i ten, który został za takiego uznany na podstawie uchwały senatu¹⁸. Należy zauważyć, że przypadki, w których wina sprawcy była ewidentna, jak i te, w których chodziło o czyny zagrażające bezpieczeństwu państwa czy też naruszające w istotny sposób porządek publiczny, rzymski ustawodawca traktował bardzo rygorystycznie i bezwzględnie, pozostawiając niewiele miejsca gwarancjom procesowym dla oskarżonych¹⁹.

¹⁴ Zob. W. KUNKEL, *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1962, s. 67; por. D. NÖRR, ‘*Causa mortis*’, München 1986, s. 24 i n.; por. E. LOSKA, ‘*Provocatio ad populum*’, s. 130.

¹⁵ Asconius, *in Milon*. 41; por. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, I, s. 128, 168.

¹⁶ A.W. ZUMPT, *Römisches Criminalrecht*, II, Berlin 1868, s. 289; por. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, I, s. 167; W. KUNKEL, *Untersuchungen zur Entwicklung...*, s. 103-104.

¹⁷ T. MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899 (nachdruck Graz 1955), s. 14; por. J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, I, s. 141 przyp. 6.

¹⁸ Zob. szerzej A. CHMIEL, *Proces katylinarczyków jako przykład rzymskiego „procesu politycznego”*, [w:] *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. AMIELAŃCZYK, A. DĘBIŃSKI, D. SŁAPEK, Lublin 2015, s. 56.

¹⁹ Zob. szerzej: T. MOMMSEN, *op. cit.*, 438 i n.; W. KUNKEL, *Prinzipien des römischen Strafverfahrens*, [w:] *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, s. 16 i n.; A. WACKE, *Audiatur et altera pars zum rechtlichen Gehör im römischen zivil- und strafprozess*, [w:] ‘*Ars boni et aequi*’. *Festschrift*

Przytoczone powyżej przypadki z pewnością nie potwierdzają powszechnego, jednolitego dla wszystkich form jurysdykcji karnej obowiązywania pewnych humanitarnych standardów procesowych, które – jak pokażą dalsze rozważania – nie były jednak obce rzymskiemu postępowaniu karnemu²⁰. Należy jednak zauważyć, że wymienione przypadki dotyczyły jedynie szczególnych sytuacji faktycznych, które były rozpoznawane przez organy jurysdykcyjne w szczególnym trybie procesowym²¹.

3. GWARANCJE PROCESOWE ZASADY DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI W POSTĘPOWANIU PRZED QUAESTIONES PERPETUAE

Pojawienie się *quaestiones perpetuae* doprowadziło z jednej strony do ukształtowania się kontradyktoryjnego modelu postępowania karnego opartego na sporze stron i w szerokim zakresie przez nie zdominowanego²². Z drugiej strony, co zauważył A.W. Zumpt, stałe trybunały karne

für W. Waldstein zum 65., Stuttgart 1993, s. 387; J. ERMANN, *Strafprozeß, öffentliches Interesse und private Strafverfolgung*, Köln–Weimar–Wien 2000, s. 60 i n.; A. CHMIEL, *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, «Zeszyty Naukowe KUL» 3(239) 60/2017, s. 465 i n. W okresie cesarstwa sprawcy dopuszczający się porwań dziewczyc, wdów lub kobiet zamężnych, jeśli nie zostali uśmierceni w przypadku ujęcia ich na gorącym uczynku, byli skazywani na karę śmierci i nie przysługiwała im żadna możliwość wniesienia odwołania od takiego werdyktu – zob. R. MIGLIORINI, *La giurisdizione criminale romana tra principato e dominato. Gli atti dei martiri come testimonianze processuali*, Roma 2008, s. 94; por. także: A. CHMIEL, 'Summum supplicium' in the Legislation of Christian Roman Emperors, «Studia Prawnicze KUL» 4.80/2019, s. 39-56, s. 43 i n.; B. ZALEWSKI, 'Humanitas and severitas'. On the possible impact of Christianity on Roman criminal law in the 4th century, «Studia Prawnicze KUL» 4.80/2019, s. 260-261.

²⁰ Por. G. PUGLIESE, *Le garanzie dell'imputato nella storia del processo penale romano*, «Temi Romana» 18/1969, s. 605-619.

²¹ Por. szerzej na temat: A. CHMIEL, *Proces katylinarczyków...*, s. 56-57; IDEM, *Przyznanie się oskarżonego do winy...*, s. 467.

²² Zob. W. KUNKEL, 'Quaestio', [w:] *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, s. 81; D. MANTOVANI, *Il problema d'origine dell'accusa popolare*, Padova 1989, s. 208; N. SCAPINI, *Diritto e procedura*

zastąpiły w pewnym sensie lud – dotychczasowego gwaranta uprawnień procesowych stron – w podejmowaniu decyzji sądowych²³, nie przewidyując jednak możliwości odwołań od swych orzeczeń²⁴. Należy jednak zauważyć, że zwyczaj przekazywania wątpliwych przypadków na rzecz ludu – reprezentowanego tym razem przez kolegialny organ złożony z obywateli i ustanowiony przez nich – przetrwał, a wraz z nim zasada domniemania niewinności. Zdaniem A.W. Zumpta urzędnik, który zwoływał trybunał, pokazywał w ten sposób, że waha się w podjęciu decyzji i z tego powodu chciałby usłyszeć opinię ustanowionych prawnie przysięgłych²⁵. W następstwie takiej praktyki obowiązek przestrzegania zasady domniemania niewinności w rzymskim procesie karnym przejęły od zgromadzeń ludowych *quaestiones perpetuae*, które zdominowały rzymski proces karny w II i I w. p.n.e.²⁶

O tym, że zasada domniemania niewinności nie była obca Rzymianom w okresie republiki, może poświadczyć chociażby fragment z mowy Cyncerona wygłoszonej przed *quaestio perpetua* w obronie Roscjusza z Amerii, w którym Arpinata zachęcał przysięgłych do jej stosowania:

Cic. *Pro Rosc. Am.* 20, 56: [...], *utilius est autem absolvi innocentem quam nocentem causam non dicere.*

Zdaniem mówcy bardziej użyteczne jest uwolnić niewinnego, niż winnego nie skazać²⁷. Wyraźnym przejawem obecności gwarancji pro-

penale nell'esperienza giuridica romana, Parma 1992, s. 134. Szerzej na temat zasady kontrydiktoryjności w procesie przed *quaestiones perpetuae* – zob. A. CHMIEL, *Zasada kontrydiktoryjności w rzymskim procesie karnym*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza» 22.101/2018, s. 43-50.

²³ A.W. ZUMPT, *Der Criminalprozess der Römischen Republik*, Leipzig 1871, s. 346.

²⁴ Por. też E. LOSKA, 'Provocatio ad populum', s. 132-133.

²⁵ A.W. ZUMPT, *Der Criminalprozess...*, s. 346 i n.

²⁶ Por. W. KUNKEL, *Untersuchungen zur Entwicklung...*, s. 57; IDEM, 'Quaestio'..., s. 46; A.H.M. JONES, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972, s. 27; C. VENTURINI, 'Quaestiones ex Senatus Consulto', Napoli 1984, s. 1 i n.; N. SCAPINI, *op. cit.*, s. 133.

²⁷ Zob. K. AMIELAŃCZYK, *O kształtowaniu się niektórych zasad procesowych w rzymskim postępowaniu karnym okresu pryncypatu*, «Studia Iuridica Lublinsensia» 10/2007, s. 21.

cesowych zasady domniemania niewinności w postępowaniu przed stałymi trybunałami karnymi był bez wątpienia sposób głosowania sędziów przysięgłych nad wyrokiem. *Iudices* podczas oddawania swych głosów mogli opowiedzieć się za winą lub niewinnością oskarżonego, zmazując odpowiednio jedną z liter: A za *absolvo* lub C za *condemno*, które były umieszczone na przeznaczony do głosowania drewnianej tabliczce²⁸. Jednak co ciekawe, rzymski sędzia przysięgły, poza opowiedzeniem się za skazaniem lub uniewinnieniem oskarżonego, mógł zająć także trzecie stanowisko określane w źródłach jako *non liquet* („niejasne”), wypisując na przeznaczony do głosowania tabliczce litery „NL”²⁹. Czynił tak wówczas, kiedy miał pewne wątpliwości dotyczące rozpoznawanej sprawy i z uwagi na brak wystarczających dowodów nie był w pełni przekonany ani co do jednoznacznej winy, ani niewinności oskarżonego³⁰. Ponadto należy dodać, że jeszcze przed przystąpieniem sędziów do głosowania przewodniczący trybunału zwracał się do nich z pytaniem, czy sprawa, w której mają wydać wyrok, jest dla nich dostatecznie znana (jasna)³¹. Jeśli więcej niż jedna trzecia z nich uznała dany przypadek jako „niejasny”: *sibi non liquere, se causam non novisse*, dochodziło do *ampliatio*, czyli odroczenia rozprawy³². Taka sama sytuacja miała miejsce podczas głosowania nad wyrokiem, a więc w kwestii winy sprawcy³³. W przypadku równej liczby głosów oddanych zarówno na „C”, jak i na „A”, oskarżony był uznawany za niewinnego³⁴.

²⁸ A.H.J. GREENIDGE, *The Legal Procedure of Cicero's Time*, New York 1971, s. 497; J.L. STRACHAN-DAVIDSON, *Problems of the Roman...*, II, s. 130; V. GIUFFRÉ, *La repressione criminale...*, s. 51; W. KUNKEL, 'Quaestio'..., s. 86.

²⁹ A.H.J. GREENIDGE, *op. cit.*, s. 497.

³⁰ *Auct. ad Her.*, 4, 36, 48; *Cic., Pro Cluent.*, 27, 75 – zob. W. KUNKEL, 'Quaestio'..., s. 85; A.H.M. JONES, *op. cit.*, s. 72-73 przyp. 183.

³¹ W. KUNKEL, 'Quaestio'..., s. 85; V. GIUFFRÉ, *La repressione criminale...*, s. 51.

³² A.H.M. JONES, *op. cit.*, s. 72; W. KUNKEL, 'Quaestio'..., s. 85.

³³ W. KUNKEL, 'Quaestio'..., s. 85. Jeżeli więcej niż jedna trzecia sędziów oddała głosy jako *non liquet*, przewodniczący musiał odroczyć proces, a cała sprawa była rozpatrywana ponownie – *Cic., Pro Cluent.*, 28, 73; zob. A.W. ZUMPT, *Der Criminalprozess...*, s. 359; A.H.M. ZONES, *op. cit.*, s. 72.

³⁴ A.H.J. GREENIDGE, *op. cit.*, s. 498 przyp. 1 – tam źródła; tak też A.H.M. JONES, *op. cit.*, s. 72.

Trzeba podkreślić, że sam sposób ogłoszenia wyroku przez przewodniczącego trybunału, który miał zwyczaj posługiwać się zwrotem *videri*³⁵ – w przypadku orzeczeń skazujących i *non videri* – w przypadku uniewinniających, najlepiej potwierdzał to, jak sami Rzymianie bardzo dobrze zdawali sobie sprawę z ludzkiej zawodności w ferowaniu sądowych wyroków³⁶. O tym, jak dużą uwagę przywiązywali oni do przypadków wnoszenia niesłusznych oskarżeń przed sądem, świadczy przewidziane przez prawo w przypadku uniewinnienia oskarżonego postępowanie z tytułu *calumni*³⁷.

4. GWARANCJE PROCESOWE ZASADY DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI W RZYMSKIM POSTĘPOWANIU KARNYM OKRESU PRYNCYPATU

Przykłady potwierdzające obecność w rzymskim postępowaniu karnym doby pryncypatu, określonych reguł i gwarancji procesowych, wyrażających istotę zasady domniemania niewinności, jak i wspomagającej ją reguły *in dubio pro reo* można odnaleźć w źródłach prawniczych pochodzących z tego okresu. Pewien powszechny nakaz sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego w postępowaniu karnym został sformułowany już w reskryptach cesarza Trajana:

³⁵ W. KUNKEL, 'Quaestio'..., s. 87; por. J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*², Kraków 2005, s. 991. W podobny sposób wypowiadały się także osoby przesłuchiwane w charakterze świadków podczas procesu, używając zazwyczaj słowa *arbitror*: *arbitror me vidisse, audisse* („wydaje mi się, że widziałem, słyszałem”) – zob. *Mowy Marka Tulliusza Cyncerona*, przeł. E. RYKACZEWSKI, I, Paryż 1870, s. 529-530; zob. G. GEIB, *Geschichte des römischen Criminalprozesses bis zum Tode Iustinians*, Leipzig 1842, s. 333; U. STECK, *Zeugenbeweis in den Gerichtsreden Ciceros*, Frankfurt am Main 2009, s. 76.

³⁶ Cic., *Academica*, 2, 47, 146; *Ad Atticum*, 4, 16, 8; *in Pisonem*, 40, 97; A.W. ZUMPT, *Der Criminalprozess...*, s. 372 i n. przyp. 524.

³⁷ Por. ostatnio na temat przestępstw procesowych oskarżyciela, zwłaszcza *praevaricatio*: E. LOSKA, *Kilka uwag na temat utrudniania procesu karnego przez oskarżyciela w prawie rzymskim*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza, Prawo» 22.101/2018, s. 94 i n.

D. 48, 19, 5 pr. (Ulp. 8 de off. procons.): *Absentem in criminibus damnari non debere divus Traianus Iulio Frontoni rescripsit. Sed nec de suspicionibus debere aliquem damnari divus Traianus Adsidio Severo rescripsit: satius enim esse impunitum relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari.*

W pierwszym z nich skierowanym do Juliusza Frontona cesarz zakazał procedowania pod nieobecność oskarżonego, gwarantując tym samym jego prawo do obrony w procesie karnym³⁸. Wynika z niego, że samo oskarżenie czy też podejrzenie popełnienia przestępstwa nie może być wyłączną podstawą skazania, ale dopiero przeprowadzenie całego postępowania dowodowego wraz z ewentualnymi, przedstawionymi przez oskarżonego dowodami powinno poprzedzić wydanie wyroku przez sędziego³⁹. W drugim reskrypcie, według dalszej relacji Ulpiana, skierowanym do Adsidiusa Severusa, cesarz udzielił sędziemu-urzędnikowi odpowiedzi, że nikt nie powinien być skazywany wyłącznie na podstawie podejrzeń, gdyż lepszym rozwiązaniem będzie pozostawienie szkodliwego czynu bezkarnym niż skazanie niewinnej osoby⁴⁰. W przywołanym akcie Trajan wyraził pewien postulat odpowiadający wręcz w swej treści współczesnemu rozumieniu reguły *in dubio pro reo*⁴¹. Cesarz uznał, że w przypadku pewnych wątpliwości lepszym wyjściem będzie pozostawienie przestępstwa bezkarnym niż

³⁸ A. WACKE, 'Audiatur et altera pars' zum rechtlichen Gehör im römischen Zivil- und Strafprozess, [w:] 'Ars boni et aequi'. Festsschrift für W. Waldstein zum 65., Stuttgart 1993, s. 390; K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 28; IDEM, *O kształtowaniu się niektórych zasad...*, s. 22; IDEM, *Postępowanie zaoczne: rzymskie i współczesne dylematy władzy sądowniczej*, «Studia Prawnoustrojowe» 12/2010, s. 19; por. T. MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, s. 333-335.

³⁹ K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 28.

⁴⁰ Por. E. ŻAK, *op. cit.*, s. 89; K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 28; IDEM, *O kształtowaniu się niektórych zasad...*, s. 22.

⁴¹ K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 29; por. IDEM, *W poszukiwaniu rzymskich korzeni dowodu poszlakowego. Wstępne kwestie źródłowe*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza» 24.105/2019, s. 18; zob. też G. COPPOLA BISAZZA, *op. cit.*, s. 260 i n.

skazanie niewinnego⁴². Z pewnością trudno uznać powyższy reskrypt jako jednoznaczny dowód przesądający o obowiązywaniu w czasach Trajana powszechnego nakazu interpretowania wszelkich wątpliwości na korzyść oskarżonego czy też zakazu posługiwania się dowodem poszlakowym w procesie karnym⁴³ i należy go odnosić przede wszystkim do przypadków orzekania podczas nieobecności oskarżonego⁴⁴. Potwierdza on jednak, że postulat sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego miał pewien powszechny charakter w prawodawstwie Trajana i stanowił bez wątpienia istotną gwarancję procesową dla zasady domniemania niewinności⁴⁵.

Wiernym kontynuatorem polityki karnej Trajana w zakresie rozbudowy gwarancji praw procesowych oskarżonych został jego następca – cesarz Hadrian. W podejmowanych przez niego reformach bez wątpienia widać realizację postulatu sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego, a w związku z tym przestrzegania istotnych gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności. O jednej z nich, dotyczącej usprawienia działalności *irenarchae*, o których była już mowa, wspomniął Marcjanus:

⁴² Myśl Trajana znalazła nawet odzwierciedlenie w znanym powiedzeniu: „Lepiej stu winnych uniewinnić, niż jednego niewinnego skazać” – zob. E. ŻAK, *op. cit.*, s. 89; K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 29; por. W. WOŁODKIEWICZ, *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?*, Kraków 2003, s. 174.

⁴³ Przykłady źródłowe potwierdzające fakt wykorzystywania przez Rzymian dowodów pośrednich podaje A.W. ZUMPT, *Der Criminalprozess*, s. 340 i n.; zob. Z. PAPIERKOWSKI, *Dowód pośredni w starożytnym procesie karnym*, «Roczniki Teologiczno-Kanoniczne» 10.4/1963, s. 110 i n.; K. AMIELAŃCZYK, *W poszukiwaniu rzymskich korzeni dowodu poszlakowego...*, s. 18 i n.

⁴⁴ K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 203; zob. też IDEM, *Obecność i znaczenie zasady słuszości w rzymskim prawie karnym*, «Studia Iuridica Lublinensia» 15/2011, s. 35 i n. Zdaniem A.M. Riggsbiego wypowiedź Trajana została sformułowana w odniesieniu do konkretnej sprawy i nie należy jej traktować jako określonej zasady prawnej – zob. A.M. RIGGSBY, *Crime and Community in Ciceronian Rome*, Austin 1999, s. 191 przyp. 53; podobnie – zob. H. APELT, *Die Urteilsnichtigkeit im römischen Prozeß*, Schramberg 1936, s. 79.

⁴⁵ Por. G. COPPOLA BISAZZA, *op. cit.*, s. 260 i n.

D. 48, 3, 6 pr. (Marcian. 2 *de iudiciis publicis*): *Divus Hadrianus Iulio Secundo ita rescripsit et alias rescriptum est non esse utique epistulis eorum credendum, qui quasi damnatos ad praesidem remiserint. Idem de irenarchis praeceptum est, quia non omnes ex fide bona elogia scribere compertum est.*

Z relacji jurysty wynika, że cesarz wypowiedział się przeciwko szkodliwej praktyce sporządzania nierzetelnych raportów przez urzędników, które niejako z góry „przesądzały” o winie oskarżonych⁴⁶. Zdaniem Hadriana nie należy zbyt łatwo dawać wiary różnym pismom, w szczególności *elogia irenarchae*, w których podejrzani są przedstawiani tak, jak gdyby już został wydany na nich wyrok⁴⁷. Dopóki nie zapadnie orzeczenie w sprawie oskarżonego, nie może być on traktowany jako winny popełnienia przestępstwa, a jego wina powinna zostać mu udowodniona dopiero podczas procesu⁴⁸. A zatem według cesarskiego rozporządzenia, do czasu, kiedy wina oskarżonego nie zostanie udowodniona, należy domniemywać, że jest on niewinny. Powyższy reskrypt można by wręcz uznać za dowód tego, że postulat sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego był powszechnie realizowany przez Hadriana i to nie tylko w odniesieniu do skargowego trybu ścigania przestępstw w ramach *cognitio extra ordinem*, co potwierdzi podany dalej przykład, lecz także wobec postępowania opartego na zasadzie oficjalności⁴⁹.

⁴⁶ K. AMIELAŃCZYK, *'Irenarchae'. Reforma sądowej policji śledczej za panowania Hadriana i Antonina Piusa*, [w:] *'Salus rei publicae suprema lex'. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. DĘBIŃSKI, H. KOWALSKI, M. KURYŁOWICZ, Lublin 2007, s. 9. Zob. szerzej na temat tego reskryptu: G. ZANON, *A proposito di D. 48.3.6 (Marcian. 2 "de iudic. publ.")*, «Index» 26/1998, s. 169 i n. por. także G. ZANON, *Le strutture accusatorie della cognitio extra ordinem nel principato*, Padova 1998, s. 115; V. MAROTTA, *'Multa de iure sanxit'. Aspetti della politica del diritto di Antonino Pio*, Milano 1988, s. 294; S. PIETRINI, *Sull' iniziativa del processo criminale romano (IV-V secolo)*, Milano 1996, s. 49.

⁴⁷ K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 203; por. A. WACKE, *op. cit.*, s. 396.

⁴⁸ K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 203; IDEM, *O kształtowaniu się niektórych zasad...*, s. 22; zob. G. ZANON, *A proposito di D. 48.3.6...*, s. 171.

⁴⁹ Por. także B. SANTALUCIA, *'Accusatio' i 'inquisitio' w procesie karnym okresu cesarstwa*, «Zeszyty Prawnicze» 2.2/2002, s. 12 i n.

Kolejnym wyrazem dążenia do przestrzegania zasady domniemania niewinności w rzymskim procesie karnym była walka, jaką podjął Hadrian z plagą oszczerczego donosicielstwa, które szerzyło się w tym okresie zwłaszcza w stosunku do wyznawców religii chrześcijańskiej⁵⁰. W reskrypcie skierowanym do Granianusa, znanym z relacji Euzebiusza z Cezarei⁵¹, cesarz, dążąc do ujednoczenia procedury karnej, wypowiedział się w obronie gwarancji praw procesowych oskarżanych chrześcijan, mając na uwadze zwłaszcza tych, którzy posiadali rzymskie obywatelstwo⁵². Hadrian, opowiadając się za prawem niesłusznie pomówionych chrześcijan do wnoszenia oskarżeń z tytułu kalumnii przeciwko nieuczciwym donosicielom oraz za surowym karaniem tych ostatnich, dał wyraz temu, że podstawą skazania danej osoby powinny być przedstawione przez oskarżyciela dowody, a nie donos „zabarwiony” co do winy oskarżonego przede wszystkim uprzedzeniem wobec tego ostatniego, jako wyznawcy chrześcijańskiego kultu⁵³.

Z pewnością obecność zasady domniemania niewinności w rzymskim procesie karnym doby pryncypatu może potwierdzić także sformułowany przez Hadriana zakaz dzielenia się odzieżą oskarżonego przez strażników więziennych, który zabraniał dokonywania takich aktów aż do momentu wydania wyroku w danej sprawie⁵⁴.

⁵⁰ Należy zaznaczyć, że samo wyznawanie religii chrześcijańskiej nie było przestępstwem w starożytnym Rzymie – tak: K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 205; IDEM, *Eusebius, „Historia Ecclesiastica” 4,9. Prawo rzymskie w obronie prześladowanych chrześcijan?*, [w:] *‘Romanitas et Christianitas’. Stanisław Płodzień (1913-1962) in memoriam*, red. A. DĘBIŃSKI, S. JÓZWIĄK, Lublin 2008, s. 26; inaczej – zob. R. MIGLIORINI, *op. cit.*, s. 219; por. M. JOŃCA, *‘<In> iis qui ad me tamquam christiani deferebantur, hunc sum secutus modum’*. Środki dowodowe zastosowane w procesie chrześcijan pontyjskich w relacji Pliniusza Młodszego (Ep. 10, 96), *«Zeszyty Prawnicze»* 5.2/2005, s. 102. Jednak zjawisko prześladowania chrześcijan podejrzewanych o różne nieobyčajne czyny było obecne w cesarstwie przez długi czas – zob. szerzej M.F. BASLEZ, *Prześladowania w starożytności*, Kraków 2008, s. 277 i n.

⁵¹ Eusebius, *Hist. Eccl.*, 4, 9.

⁵² K. AMIELAŃCZYK, *Eusebius...*, s. 21.

⁵³ Por. K. AMIELAŃCZYK, *O kształtowaniu się niektórych zasad...*, s. 23; IDEM, *Eusebius...*, s. 8 i n.

⁵⁴ D. 48, 20, 2 (Call. 6 de cogn.): *Non ut quis in carcerem ductus est, spoliari eum oportet, sed post condemnationem: idque divus Hadrianus rescripsit*; zob. K. AMIELAŃCZYK, *Rzymskie prawo karne...*, s. 206.

5. GWARANCJE PROCESOWE ZASADY DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI W RZYMSKIM POSTĘPOWANIU KARNYM OKRESU DOMINATU

Szukając obecności gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności w procesie karnym okresu dominatu, należy zauważyć, że poklasyczny ustawodawca nie przejął wykształconej w okresie republiki w postępowaniu przed *quaestiones* formuły *non liquet*⁵⁵, uwalniającej od oskarżenia ze względu na brak wystarczających dowodów⁵⁶. Jednak, co ciekawe, w źródłach prawniczych czasów Justyniana zostały zawarte liczne postanowienia, które wymagały, aby przedstawiane podczas procesu *probationes* były *acerrimae* i *apertissimae*, czyli jasne i oczywiste, tak aby nie pozostawiały żadnej wątpliwości co do winy oskarżonego⁵⁷. Wydaje się, że tak sformułowane przez ustawodawcę zwroty miały stanowić dla sędziów-urzędników określone wytyczne i przypominać im o tym, iż podstawą skazania powinny być jedynie pewne, twarde dowody, a nie ewentualne przypuszczenia co do winy oskarżonego. Zatem, jeżeli sędzia nie zgromadził środków dowodowych w wystarczającej jakości czy też ilości, powinien uniewinnić oskarżonego. Wydaje się, że przyjęty w okresie pryncypatu postulat sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego nie zniknął zupełnie z zainteresowania poklasycznego ustawodawcy i był nadal realizowany w stosowny do ówczesnych realiów sposób.

Najlepszym przykładem potwierdzającym obecność gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności w poklasycznym rzymskim postępowaniu karnym jest bez wątpienia przypadek opisany przez Ammianusa Marcellinusa w jego dziele zatytułowanym *Res gestae*:

⁵⁵ Przyjęcie takiego rozwiązania było w pewnym zakresie zbędne z uwagi na wprowadzoną w okresie cesarstwa instytucję apelacji, a także ze względu na powszechnie realizowany w okresie poklasycznym postulat usprawnienia i przyspieszenia procesu karnego.

⁵⁶ Zob. N. SCAPINI, *op. cit.*, s. 162.

⁵⁷ Zob. C. 4, 19, 25 (*Imperatores Gratianus, Valentinianus, Theodosius*): *Sciant cuncti accusatores eam se rem deferre debere in publicam notionem, quae munita sit testibus idoneis vel instructa apertissimis documentis vel iudiciis ad probationem indubitatis et luce clarioribus expedita*. Por. N. SCAPINI, *op. cit.*, s. 159; R. MIGLIORINI, *op. cit.*, s. 88.

Amm. Marc. *Res gestae*, 18, 1, 4: *Numerium Narbonensis paulo ante rectorem accusatum ut furem inusitato censorio vigore pro tribunali palam admissis volentibus audiebat, qui cum infitiatione defenderet obiecta, nec posset in quoquam confutari, Delphidius orator acerrimus vehementer eum impugnans documentorum inopia percitus exclamavit „ecquis, florentissime Caesar, nocens esse poterit usquam si negare sufficiet?” contra quem Iulianus prudenter motus ex tempore „ecquis” ait „innocens esse poterit si accusasse sufficiet?”. et haec quidem et huius modi multa civilia.*

Według relacji historyka były namiestnik Galii niejaki Numeriusz został oskarżony o kradzież⁵⁸. W czasie skrupulatnie przeprowadzanego przez cesarza Juliana Apostatę śledztwa oskarżony uporczywie zaprzeczał stawianym mu zarzutom. Takie zachowanie oskarżonego rozgniewało jedną z obecnych podczas tego zdarzenia osób, która w następujących słowach zwróciła się do władcy: „Czyż będzie można, najznakomitszy cesarze, kiedykolwiek uznać kogoś winnym, jeśli wystarczy tylko wszystkiemu zaprzeczać?”. Cesarz natychmiast zareagował na tak sformułowane pytanie i odpowiedział: „A kogo będzie można uznać za niewinnego, jeśli wystarczy tylko wytoczyć oskarżenie?”⁵⁹.

Z przedstawionej przez Marcellinusa relacji wynika jasno, że samo oskarżenie nie mogło być podstawą wydania skazującego wyroku w procesie karnym. Skazanie sprawcy powinno nastąpić dopiero po przeprowadzeniu określonego postępowania dowodowego, a więc po przesłuchaniu oskarżonego czy też potencjalnych świadków. Ponadto relacja historyka ukazuje rzeczywiste granice prawa do obrony oskarżonego⁶⁰. Jego „bronienie się” podczas procesu mogło polegać (w przywołanym przez Marcellinusa przypadku) jedynie na zaprzeczaniu zarzutom stawianym przez potencjalnego oskarżyciela, gdyż to właśnie na oskarżycielu spoczywał cały ciężar przeprowadzenia dowodu winy oskarżonego.

⁵⁸ Zob. M. JOŃCA, *‘In dubio pro reo’...*, s. 47.

⁵⁹ AMMIANUS MARCELLINUS, *Dzieje Rzymskie*, I, ks. XIV-XXV, przekład I. LEWANDOWSKI, Warszawa 2001, s. 240.

⁶⁰ Por. szerzej A. CHMIEL, *Defence Right of the Accused and the Evidence from Slave’s Testimony in the Roman Criminal Procedure*, «*Studia Iuridica Lublinensia*» 30.5/2021, s. 107-121.

Z powyższą relacją Marcellinusa w wyraźny sposób koresponduje treść innej z poklasycznych konstytucji cesarskich:

C. 9, 2, 17 pr. (*Impp. Honorius et Theodosius AA. Consulibus praetoribus tribunis plebis senatui salutem dicunt*), pr.: *Accusationibus ordinem iam dudum legibus institutum servari iubemus, ut, quicumque in discrimen capitis accersitur, non statim reus qui accusari potuit aestimetur, ne subiectam innocentiam faciamus, sed quisquis ille est qui crimen intendit, in iudicium veniat, nomen rei indicet, vinculum inscriptionis adripiat, custodiae similitudinem habita tamen dignitatis aestimatione patiatur nec impunitam fore noverit licentiam mentiendi, cum calumniantes ad vindictam poscat similitudo supplicii.*

W przywołanym akcie cesarze nakazali, aby przestrzegane były dotychczasowe ustawy dotyczące oskarżeń i aby ten, kto został oskarżony o popełnienie zbrodni zagrożonej karą śmierci, nie został natychmiast uznany za winnego tylko z tego powodu, że wniesiono przeciwko niemu oskarżenie, po to, aby jego niewinność nie została niesprawiedliwie ukarana (*ne subiectam innocentiam faciamus*). W dalszej jego części imperatorzy postanowili, że ten, kto chce wnieść oskarżenie, powinien stawić się w sądzie, podać nazwisko oskarżonego, złożyć oskarżenie na piśmie i w ten sposób wziąć na siebie odpowiedzialność, aby wiedzieć, że nie ma miejsca na kłamstwo, które mogłoby uniknąć kary, ponieważ taka sama kara (jak oskarżonym) grozi także tym, którzy wnoszą fałszywe oskarżenia.

6. PODSUMOWANIE

Przedstawione powyżej przykłady pokazują proces kształtowania się gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności w rzymskim postępowaniu karnym⁶¹. Genezy czy też zrębów ich kształtowania się należy z pewnością poszukiwać już w początkach republiki, w związku

⁶¹ Przypadki, w których wina sprawcy była ewidentna lub też, kiedy dopuścił się on czynów naruszających w istotny sposób bezpieczeństwo państwa lub też porządek

z jurysdykcyjną działalnością urzędników magistraturalnych i pewnym zwyczajem przekazywania przez nich określonych spraw sądownictwu zgromadzeń ludowych. Taki zwyczaj dotyczył przede wszystkim przypadków „wątpliwych”, a więc takich, w których dowody zebrane przez urzędnika przeciwko oskarżonemu pozostawiały pewne wątpliwości co do winy sprawcy. Bez wątplenia przywołany zwyczaj stanowił pewną namiastkę gwarancji praw procesowych oskarżonego, zwłaszcza jego prawa do obrony.

Pomimo pojawienia się *quaestiones perpetuae*, które zastąpiły *iudicia populi*, zwyczaj przekazywania wątpliwych przypadków na rzecz ludu przetrwał także w procesie przed *iudicia publica*. Wyraźnym przejawem obecności gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności w postępowaniu przed *quaestiones* był bez wątpienia sposób głosowania sędziów przysięgłych nad wyrokiem. W ustawodawstwie cesarzy z okresu pryncypatu także można odnaleźć przykłady określonych gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności i wspomagającej ją reguły *in dubio pro reo*, czego przejawem był wyrażony zwłaszcza w reskryptach cesarzy Trajana i Hadriana powszechny nakaz sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego. Istotnymi gwarancjami procesowymi zasady domniemania niewinności w dominancie były z kolei zawarte w cesarskich ustawach liczne wytyczne skierowane do sędziów – cesarskich urzędników, które nakazywały, aby przedstawiane podczas procesu *probationes* były *acerrimae* i *apertissimae*, czyli jasne i oczywiste, tak aby nie pozostawiały żadnej wątpliwości co do winy oskarżonego.

Podsumowując, przedstawione w niniejszym opracowaniu przykłady pokazują, jaką ewolucję przeszedł wykształcony w okresie republiki w drodze praktyki procesowej zwyczaj przekazywania wątpliwych spraw sądownictwu ludowemu. W okresie cesarstwa za sprawą prawotwórczej aktywności cesarzy jako postulat sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego został ubrany w ramy normy prawnej i przyjął postać konkretnych reguł i gwarancji procesowych, odzwierciedlających w swej treści istotę współczesnego rozumienia tej zasady.

publiczny, należy potraktować jako pewne wyjątki, które były rozpoznawane w szczególnym trybie i ze szczególną surowością karane.

GENEZA I KSZTAŁTOWANIE SIĘ ZASADY DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI W RZYMSKIM PROCESIE KARNYM

Streszczenie

Niniejsza publikacja została poświęcona genezie oraz etapom kształtowania się gwarancji procesowych zasady domniemania niewinności oskarżonego w historycznym rozwoju rzymskiego postępowania karnego. Przedstawiono, jaką ewolucję przeszedł wykształcony w okresie republiki w drodze praktyki procesowej zwyczaj przekazywania wątpliwych spraw sądownictwu ludowemu, który następnie w czasach cesarstwa za sprawą prawotwórczej aktywności cesarzy, jako postulat sprzyjania słabszej pozycji oskarżonego, został ubrany w ramy normy prawnej i przyjął postać konkretnych reguł i gwarancji procesowych, odzwierciedlających w swej treści istotę współczesnego rozumienia tej zasady.

ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF PRESUMPTION OF INNOCENCE IN ROMAN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

This article is on the origins and development stages of the procedural guarantees on the principle of presumption of innocence in the history of Roman criminal proceedings. It presents the evolution of the custom of referring dubious cases to the people's courts, which arose and developed in procedural practice under the Republic. In Imperial times, the emperor's legislative powers led to the establishment of a postulate of favouring the defendant, who was assumed to be in a weaker position. This practice became the legal standard and took the form of specific procedural rules and guarantees reflecting the essence of the modern understanding of this principle.

Słowa kluczowe: zasada domniemania niewinności; oskarżony; rzymski proces karny; gwarancje procesowe; prawo do obrony.

Keywords: the principle of presumption of innocence; the defendant; Roman criminal proceedings; procedural guarantees; right of defence.

Literatura

- AMIELAŃCZYK K., *Eusebius, „Historia Ecclesiastica” 4,9. Prawo rzymskie w obro- nie prześladowanych chrześcijan?*, [w:] *‘Romanitas et Christianitas’. Stanisław Płodzień (1913-1962) in memoriam*, red. A. DĘBIŃSKI, S. JÓZWIĄK, Lublin 2008, s. 7-27.
- AMIELAŃCZYK K., *Irenarchae. Reforma sądowej policji śledczej za panowania Hadriana i Antonina Piusa*, [w:] *‘Salus rei publicae suprema lex’. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. DĘBIŃSKI, H. KOWALSKI, M. KURYŁOWICZ, Lublin 2007, s. 7-24.
- AMIELAŃCZYK K., *O kształtowaniu się niektórych zasad procesowych w rzymskim postępowaniu karnym okresu pryncypatu*, «*Studia Iuridica Lublinensia*» 10/2007, s. 9-29.
- AMIELAŃCZYK K., *Obecność i znaczenie zasady słuszności w rzymskim prawie karnym*, «*Studia Iuridica Lublinensia*» 15/2011, s. 29-44.
- AMIELAŃCZYK K., *Postępowanie zaoczne: rzymskie i współczesne dylematy władzy sądowniczej*, «*Studia Prawnoustrojowe*» 12/2010, s. 9-26.
- AMIELAŃCZYK K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.
- AMIELAŃCZYK K., *W poszukiwaniu rzymskich korzeni dowodu poszlakowego. Wstępne kwestie źródłowe*, «*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza*» 24.105/2019, s. 11-25.
- AMMIANUS MARCELINUS, *Dzieje Rzymskie*, I, ks. XIV-XXV, przekład I. LEWANDOWSKI, Warszawa 2001.
- APELT H., *Die Urteilsnichtigkeit im römischen Prozeß*, Schramberg 1936.
- BASLEZ M.F., *Prześladowania w starożytności*, Kraków 2008.
- CHMIEL A., *Defence Right of the Accused and the Evidence from Slave’s Testimony in the Roman Criminal Procedure*, «*Studia Iuridica Lublinensia*» 30.5/2021, s. 107-121.
- CHMIEL A., *Proces katylinarczyków jako przykład rzymskiego „procesu politycznego”*, [w:] *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. AMIELAŃCZYK, A. DĘBIŃSKI, D. SŁAPEK, Lublin 2015, s. 47-62.
- CHMIEL A., *Przyznanie się oskarżonego do winy w rzymskim procesie karnym*, «*Zeszyty Naukowe KUL*» 3(239)60/2017, s. 465-483.
- CHMIEL A., *‘Summum supplicium’ in the Legislation of Christian Roman Emperors*, «*Studia Prawnicze KUL*» 4.80/2019, s. 39-56.
- CHMIEL A., *Ustrój rzymskich organów jurysdykcyjnych w sprawach karnych*, «*Studia Prawnoustrojowe*» 12/2010, s. 49-55.
- CHMIEL A., *Zasada kontradyktoryjności w rzymskim procesie karnym*, «*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza, Prawo*» 22.101/2018, s. 42-57.

- COPPOLA BISAZZA G., *Traiano e la presunzione d'innocenza*, «Minima Epigraphica et Papyrologica» XXII, 24/2019, s. 253-272.
- ERMANN J., *Strafprozeß, öffentliches Interesse und private Strafverfolgung*, Köln-Weimar-Wien 2000.
- FASOLINO F., *Alle origini del principio 'in dubio pro reo'*, [w:] *Scritti per Alessandro Corbino*, II, Lecce 2016, s. 567-582.
- FASOLINO F., *Regole di giudizio e garanzie dell'imputato nel processo criminale romano: la presunzione di innocenza*, [w:] *Regole e garanzie nel processo criminale romano a cura di Laura Solidoro*, Torino 2016, s. 33-58.
- GEIB G., *Geschichte des römischen Criminalprozesses bis zum Tode Iustinians*, Leipzig 1842.
- GIUFFRÉ V., *Legalità, terzietà, presunzione di innocenza a Roma Antica*, [w:] V. GIUFFRÉ, *Divagazioni intorno al diritto romano*, Napoli 2014, s. 29-44.
- GREENIDGE A.H.J., *The Legal Procedure of Cicero's Time*, New York 1971.
- JONES A.H.M., *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972.
- JOŃCA M., *Głośnie rzymskie procesy karne*, Wrocław 2009.
- JOŃCA M., 'In dubio pro reo', «Edukacja Prawnicza» 12.120/2010, s. 46-47.
- JOŃCA M., '< In > iis qui ad me tamquam christiani deferebantur, hunc sum secutus modum'. Środki dowodowe zastosowane w procesie chrześcijan pontyjskich w relacji Pliniusza Młodszego (Ep. 10, 96), «Zeszyty Prawnicze» 5.2/2005, s. 99-115.
- JOŃCA M., *Rzymskie prawo karne. Instytucje*, Lublin 2021.
- KMIECIK R. (red.), *Prawo dowodowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2008.
- KRUSZYŃSKI P., *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 1983.
- KUNKEL W., *Prinzipien des römischen Strafverfahrens*, [w:] *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, s. 11-31.
- KUNKEL W., 'Quaestio', [w:] *Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1974, s. 33-110.
- KUNKEL W., *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1962.
- LIEBS D., *Vor den Richtern Roms. Berühmte Prozesse der Antike*, München 2007.
- LINTOTT A.W., 'Provocatio'. *From the struggle of the orders to the Principate*, «ANRW» 1.2/1972, s. 226-267.
- LOSKA E., *Kilka uwag na temat utrudniania procesu karnego przez oskarżyciela w prawie rzymskim*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza, Prawo» 22.101/2018, s. 93-103.
- LOSKA E., 'Provocatio ad populum', [w:] 'Salus rei publicae suprema lex'. *Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. A. DĘBIŃSKI, H. KOWALSKI, M. KURYŁOWICZ, Lublin 2007, s. 127-134.

- LÓPEZ PEDREIRA A., *Algunas reflexiones acerca de la presunción de inocencia en el ámbito penal romano*, [w:] 'Fundamenta iuris'. *Acta di Pedro Resina Sola*, Almeria 2013, s. 1795-1804.
- MANTOVANI D., *Il problema d'origine dell'accusa popolare*, Padova 1989.
- MAROTTA V., 'Multa de iure sanxit'. *Aspetti della politica del diritto di Antonino Pio*, Milano 1988.
- MIGLIORINI R., *La giurisdizione criminale romana tra principato e dominato. Gli atti dei martiri come testimonianze processuali*, Roma 2008.
- MOMMSEN T., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899 (nachdruck Graz 1955).
- Mowy Marka Tulliusza Cyserona*, przeł. E. RYKACZEWSKI, I, Paryż 1870.
- MOZGAWA-SAJ M., *Rzymskie korzenie zasady domniemania niewinności i prawa oskarżonego do obrony*, «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza» 22/2018, s. 104-113.
- NÖRR D., 'Causa mortis', München 1986.
- PAPIERKOWSKI Z., *Dowód pośredni w starożytnym procesie karnym*, «Roczniki Teologiczno-Kanoniczne» 10.4/1963, s. 97-112.
- PIETRINI S., *Sull' iniziativa del processo criminale romano (IV-V secolo)*, Milano 1996.
- PUGLIESE G., *Le garanzie dell'imputato nella storia del processo penale romano*, «Temi Romana» 18/1969, s. 605-619.
- RIGGSBY A.M., *Crime and Community in Ciceronian Rome*, Austin 1999.
- SANTALUCIA B., 'Accusatio' i 'inquisitio' w procesie karnym okresu cesarstwa, «Zeszyty Prawnicze» 2.2/2002, s. 7-21.
- SANTALUCIA B., *Processo penale*, [w:] *Studi di diritto penale romano*, Roma 1994, s. 145-233.
- SCAPINI N., *Diritto e procedura penale nell'esperienza giuridica romana*, Parma 1992.
- SONDEL J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*², Kraków 2005.
- STECK U., *Zeugenbeweis in den Gerichtsreden Ciceros*, Frankfurt am Main 2009.
- STRACHAN-DAVIDSON J.L., *Problems of the Roman Criminal Law*, I-II, Oxford 1912.
- TASSI SCANDONE E., 'Leges Valeriae de provocatione'. *Repressione criminale e garanzie costituzionali nella Roma repubblicana*, Napoli 2008.
- VENTURINI C., 'Quaestiones ex Senatus Consulto', Napoli 1984.
- WACKE A., 'Audiatur et altera pars' zum rechtlichen Gehör im römischen zivil- und strafprozess, [w:] 'Ars boni et aequi'. *Festschrift für W. Waldstein zum 65.*, Stuttgart 1993, s. 369-399.
- WOŁODKIEWICZ W., *Czy prawo rzymskie przestało istnieć?*, Kraków 2003.
- WOŁODKIEWICZ W., *Łacińskie reguły prawne dotyczące ciężaru dowodu w procesie*, «Palestra» 59.9/2014, s. 254-257.

- ZALEWSKI B., *'Humanitas and severitas'. On the possible impact of Christianity on Roman criminal law in the 4th century*, «Studia Prawnicze KUL» 4.80/2019, s. 249-272.
- ZANON G., *A proposito di D. 48.3.6 (Marcian. 2 "de iudic. publ.")*, «Index» 26/1998, s. 169-184.
- ZANON G., *Le strutture accusatorie della 'cognitio extra ordinem' nel principato*, Padova 1998.
- ZUMPT A.W., *Der Criminalprozess der Römischen Republik*, Leipzig 1871.
- ZUMPT A.W., *Römisches Criminalrecht*, I, Berlin 1865.
- ZUMPT A.W., *Römisches Criminalrecht*, II, Berlin 1868.
- ŻAK E., *Rzymskie korzenie zasady 'in dubio pro reo'*, «Folia Societatis Scientiarum Lublinensis» Hum. 34.1/1993, s. 85-91.